

EVA MINÁŘOVÁ

PRÍSPĚVEK K POZNÁNÍ MĚSTSKÉ MLUVY V BLANSKU

V poslední době se stále více soustřeďuje pozornost naší dialektologie na problematiku zkoumání městské mluvy, na postižení jazykové situace v městských centrech. Po teoretické stati prof. dr. J. Běliče *Ke zkoumání městské mluvy*,¹⁾ jež byla vůdčí programovou tezí pro další bádání v 60. letech, se zájem o tuto oblast zintenzivňuje a objevují se nové poznatky o městské mluvě, popř. potvrzení tezí již dříve předpokládaných a vyslovených.

Svůj výzkum jsem zaměřila na současnou mluvu města Blanska.

Pro orientaci lze uvést, že okresní město Blansko leží asi 28 km severně od Brna. Je to neustále vzrůstající průmyslové středisko, v němž z hlediska sociální struktury obyvatelstva převažují dělníci, a to původem blanenští i přistěhovalí z okolních vesnic. Z hlediska jazykového začlenění nachází se Blansko na území hanáckých dialektů, přesněji v oblasti horského nářečního typu.²⁾

Provedený jazykový výzkum městské mluvy Blanska, záměrně soustředěný především na fonologii a morfologii, potvrdil, že v průmyslových centrech střední velikosti je na první pohled jazyková situace dosti komplikovaná a mluva jednotlivců je někdy značně diferencovaná. Již brzy bylo patrné, že v jazyce zkoumaných osob se neuplatňuje ani tak rozvržení generační, jako odraz sociálního postavení lidí ve společnosti, tj. jejich vzdělání, zaměstnání, prostředí atp. Navíc je třeba rozlišovat mezi projevy spontánními a projevy „strojenými“ — záměrně vědomě stylizovanými, dále pak hodnotit zachycené jevy i v souvislosti se stylovým zabarvením konkrétních jazykových projevů. Posléze je nezbytné hodnotit všechny paralelně užívané útvary národního jazyka i z hlediska jejich vzájemné prestiže a sledovat, kterého z útvarů (či jen jevů) je užito k vyšší kulturní funkci.³⁾ Š přihlédnutím ke všem těmto okolnostem a už na základě získaného materiálu se vykristalizovaly mezi blanenským obyvatelstvem tři skupiny, tři typy informátorů. Pro zjednodušení zápisu je budeme označovat typ A, B a C.

K typu A náležejí informátoři počínaje nejmladší generací až přibližně do věkové hranice 35 let, studenti, učňovská mládež, vzdělaní příslušníci střední generace, tj. lékaři, inženýři, učitelé, dále všichni ti, kteří v zaměstnání hodně

¹ J. Bělič, *Ke zkoumání městské mluvy*, AUC 1963, Philologica 3, Slavica Pragensia IV.

² O „různořečí horském“ je zmínka už u A. V. Šembery, *Základové dialektologie československé*, Vídeň 1864 (viz F. Bartoš, *Dialektologie moravská II*, Předmluva, s. 1). O změnách tohoto typu se dále zmiňuje F. Bartoš, *Dial. mor. II*, Brno 1895, s. 162n, F. Trávníček, *O českém jazyce*, Praha 1924, s. 38, B. Havránek *Nářečí česká*, Československá vlastivěda III, Jazyk, Praha 1934, s. 168 aj. Nejnověji zařazuje uvedenou jazykovou oblast J. Bělič, *Nástin české dialektologie*, Praha 1972, s. 240 n. k nářeční skupině středomoravské (hanácké), a to v rámci jižní středomoravské podskupiny k tzv. nářečí horskému.

³ Srovnej např. J. Chloupek, *Aspekty dialektu*, Spisy fil. fak. UJEP č. 163, Brno 1971, s. 20.

přicházejí do styku s jinými lidmi. (Přitom nelze jednoznačně tvrdit, že sem patří všechna intelligence.)

K typu B patří převážná většina příslušníků střední, staré a nejstarší generace. Jsou to vesměs dělníci (s kvalifikací i bez ní), zaměstnanci služeb, částečně i např. nižší zdravotní pracovníci aj. (pokud nenáleží k typu A), z důchodců opět lidé s dřívějším zaměstnáním výše uvedeným.

Typ C tvoří jen asi 15—20 % nejstaršího obyvatelstva s věkovou hranicí 75—80 let a výše. Většinou jsou to lidé s elementárním vzděláním, v minulosti převážně drobně hospodařící zemědělci a ženy v domácnosti.

I. Po provedení fonologického popisu zkoumaného mluveného jazyka lze uvést tyto závěry:

U informátorů typu A se vyskytují vedle prvků interdialektických také dublety spisovné (popř. hovorová spis. čeština) a některé prvky obecně české. V typu B pak zcela převládá středomoravský interdialekt a jen ojediněle se vyskytují prvky hovorové spisovné češtiny. Zkoumané osoby typu C zachovávají dost pevný a ucelený systém hanáckého dialektu, a to většinou s typickými změnami nářečí horského.

Z interdialektických znaků středomoravských (hanáckých) se u všech tří typů vyskytují např. tyto: tradiční monoftongy *é* (za *ej, aj*) a *ó* (za *ou*), př.: *novější, néppjekněší, lóčit se...*; dlouhé *é* za spis. *í/ý* v případech *mlén, stréc, vozék, kéchat...*; úzení *é* v *í* (ve shodě s obecnou češtinou), př.: *dobří mlíko, polífka, síct, tíct*; neprovedení přehlásky *a* v *ě* v koncových pozicích feminin, př. *palica, ulica*; protetické *v*, př. *vomáčka, dovopravdy* (ve shodě s obecnou češtinou); souhlásková skupina *sh* se vyslovuje *zh*, př. *zhrnutí, zhon*; rozmanité změny v souhláskových skupinách, př. *šč — ščípat, piščet, kl — klóščka, klóct, st — rádot* atp.; zkrácená kvantita ženských *a*-kmenů, mužských a středních *o*-kmenů, dále krátkost kořených samohlásek sloves jednoslabičných a některých dalších, př. *žaba, klada, mak, blato, rit...*; koncová délka adverbíí a nepřív. předložek, např. *soťvá, mimová, skrzevá, tehďá...*, podobně *dvá* a *vobá*.

U typu A nejsou všechny tyto interdialektické prvky pevné a často se vyskytují dublety: interdialekt — hovorová spisovná čeština. Současně silně pronikají v morfologických tvarech obecně české podoby *s -ej*, a to konkrétně v adjektivní deklinaci typu *dobrej*, ale nikoli ve slovech *mlén, stréc, vozék, umévat se, répat* atd. (Frekvence výskytu — zaznamenáno $53 \times é$, $31 \times ej$ a $7 \times í$.) Někdy je výslovnost diftongu nejasná, zvl. při rychlejší artikulaci je druhý komponent dvojhlásky částečně oslaben.

U obyvatel typu B plní funkci prestižního jazykového útvaru většinou hovorová spisovná čeština (pokud mluví tuto potřebu mají), ale nerealizovaná důsledně. V projevech zkoumaných osob, dokonce i v projevech oficiálnějších, veskrze převládá středomoravský (hanácký) interdialekt. Na rozdíl od typu A se neobjevují obecně české podoby *s -ej*.

Projevy typu C se vyznačují hanáckými změnami, tj. změnou staršího *y* v *e/e⁴*)

⁴ Systém krátkých vokálů (včetně výslovnosti) u typu C se částečně liší od spisovného jazyka. Vokál *e* ze staršího *y/í* se vyslovuje poněkud zúženěji. Rozlišení jiného *e* od *e* není vždy zcela jasné, není také vždy zachováno důsledně, ba ani v projevech téhož mluvčího. Jde tedy spíše o náznak rozlišení *e* a *e*, tj. o dvě varianty téhož fonému, nikoli v případě *e* o hlásku jinou, samostatnou. Viz obdobnou situaci v brněnské mluvě (včetně vysvětlení) — M. Krémová, *Vokální soustava brněnské městské mluvy*, Sb. fil. fak. Brno A 15, 1967, s. 87. Zúžené *o* není zaznamenáno, neboť (změnou charakteristickou pro horský typ hanáckého nářečí) přechází veskrze v *u* a zdá se být artikulačně i akusticky zcela shodné se spis. jazykem.

(př.: *řebe, děbe, me*), změnou *u* v *o* a naopak (př.: *bodo, duchtur*). Časté jsou protecké a hiátové hlásky *v* před *u* (vzniklém z *o* — *vuknu*), *h* před *o*, *ó* (vzniklém z *u*, *ú* — *hoplest, hóteri*). Část zkoumaných osob nejstarší blanenské generace zachovává sice důsledně změnu *u* v *o*, ale bez změny opačné. Dokonce je u některých informátorů i změna *y* v *e* nepravidelná a často je provedena jen ve slabikách koncových (př. *chibe, jazike*). Přesto výzkum ukázal, že u některých příslušníků generace narozené před koncem století nutno počítat s existencí původního hanáckého dialektu a jen ojediněle sahají jeho uživatelé po prestižním útvaru interdialektickém.

II. V morfologickém systému všech tří typů se projevuje výrazná tendence k unifikaci koncovek a k rozmanitému analogickému vyrovnávání, i když nejdůležitější jen u typu C a v převážné míře u B. U typu A je jednotný morfologický systém středomoravského interdialektu porušován dubletními tvary spisovného jazyka a pronikáním obecné češtiny. Je třeba si také uvědomit, že v morfologické stavbě nejsou tak nápadné rozdíly mezi zkoumanými typy jako např. v systému hláskoslovném nebo v ojedinělých výrazech lexikálních. U typu C pak mnohé „rozdíly“ v morfologickém systému plynou právě z rozdílu hláskoslovných, takže dvě stejná zakončení vypadají vlivem hláskové změny zdánlivě odlišně, i když jde o týž morf. tvar.

Shodné znaky všech tří typů se uplatňují s odlišnou frekvencí a intenzitou. Uvedme alespoň některé z nich. Např. neprovedením přehlásky v měkké deklinaci se substantiva tvarově natolik sblížila, takže dnes není téměř žádný rozdíl mezi koncovkami měkkých a tvrdých substantivních vzorů (srovnej např. *klíča, koša, stroja... jako lesa*). S důsledným neprovedením přehlásky se setkáváme jen u typu B a C, neboť typ A má často u slov méně užívaných a knižních dubletní tvary spisovného jazyka, např. gen. sg. *koša, pilla, pola...*, ale *stroja* // *stroje, vítěza* / *vítěze* aj., ale u subst. *moře* je opět *moře*, podobně *jeviště, letiště* atd.

Unifikační tendence deklinační se také výrazně projevuje v lok. pl. mask. a neuter velmi rozšířeným uplatněním koncovky *-ách*, dokonce i po souhl. *h, ch, k, s, z*. Tím došlo ke sblížení maskulin a neuter s femininy. Srovnej např.: *holičách, košách, lesách, sódruhách, hrochách* aj. U typu A po souhl. *h, ch, k* se vyskytuje konc. *-ách* současně se spis. zakončením *-ich*, u typu B rovněž tak, ale s menší frekvencí užití spisovné podoby; typ C zachovává v této pozici důsledně *-ách*.

V instr. pl. substantiv všech vzorů, dále u adjektiv, zájmen a číslovek je sjednocené zakončení *-ama*, a to u B a C opět důsledně (mnohdy i v projevech realizovaných jako spisovné), typ A užívá navíc i spis. dublet, i když s menší frekvencí.

Ve všech projevech je charakteristická maximální uniformita v konjugaci se všemi patřičnými hláskovými změnami. Ve 3. os. pl. indik. prez. veskrze převládají konc. *-ó, -ijó, -ujó, -ajó*, tj. zakončení v absolutním konci s *-ó*; u typu A jsou zaznamenány i spisovné dublety. Podobných shodných rysů u všech typů, ale s odlišným frekvenčním užitím, lze uvést pochopitelně daleko více.

Ze specifických odlišných znaků typu C od ostatních dvou je třeba uvést např. genitiv pl. feminin s častým zakončením *-é*, srovnej: *núšé, čepicé, hos* // *hosé*. V dat., lok. sg. některých substantiv se také zřídka setkáváme s tvary *staveňó, na trňó* apod. V participiu l-ovém typu C došlo k odlišení fem. a neuter od maskulin, zvláště životných, i když ne vždy důsledně, např. mask. živ. (částečně i neživ.) *nesli*, mask. neživ., fem., n. *nesle, psale* apod. Zachovaly se zbytky participia nt-ového (i u typu B), ale přechodník už téměř ztratil původní funkci a stává se adv. určením, při *leža, seđa, kleča* atd. Současně je zaznamenán i výskyt participia

t-ového (v daleko větší míře než u typu A a současně ve spis. jazyce), při *zavřené* i *zavřité*.

Celková jazyková situace ve městě Blansku se jeví takto:

Spontánní běžně mluvené projevy většiny blanenského obyvatelstva jsou převážně rázu interdialektického (celomoravského), popř. některé moravské dialektismy mají i charakter celonárodní. Nejmladší generace a vzdělaní příslušníci ostatních generací užívají v projevech závažnějších jazyka „sociálně vyššího“ — hovorové češtiny, ale současně silně pronikají typické jevy obecně české, dokonce i někdy ve vztahu ke spis. jazyku s daleko větší prestiží. Největší masa blanenského obyvatelstva se základním nebo středním vzděláním mluví téměř důsledně interdialektem. A pokud ojediněle cítí potřebu ukázat se vzdělanějšími, pak užívají jediné hovorové češtiny (normu spis. jazyka aktivně ani náležitě neovládají). Jazykově nejkonzervativnější a nejarchaičtější je jen velmi malá část blanenské generace narozené před koncem století. Je však třeba počítat s tím, že v době poměrně krátké úmrtím nejstarších lidí zmizí z města také zbytek uceleného lokálního dialektu.

Sledování současné vývojové dynamiky spisovného jazyka se i nadále neobejde bez zkoumání dialektů, zvláště pak městské mluvy, a to jak synchronně, tak i diachronně ve všech plánech. Bude i nadále nutno přihlédnout ke všem aspektům dialektu,⁵ zvláště vést průzkum z hlediska sociolingvistického a z hlediska funkčního stylového zaměření konkrétních promluv.

ВКЛАД В ИЗУЧЕНИЕ ГОРОДСКОЙ РЕЧИ Г. БЛАНСКО

Проведенное исследование городской речи в г. Бланско, намеренно сосредоточенное на фонологии и морфологии, подтвердило сложность языкового состояния в промышленных центрах. Язык исследуемых лиц дифференцирован не только в соответствии с возрастом информаторов, но и в соответствии с их социальным положением, образованием и родом занятий. Спонтанная речь большей части населения г. Бланско носит интердиалектный (общеморавский) характер, в отдельных случаях некоторые моравские диалектизмы имеют общенациональный характер. Лица всех поколений, имеющие образование, и особенно молодое поколение, пользуются в деловой обстановке разговорным чешским языком, но со значительными элементами так называемого обиходно-разговорного чешского языка. Большая часть населения г. Бланско последовательно говорит на интердиалекте и только изредка пользуется разговорным чешским языком. Самой консервативной и архаичной в языковом отношении является небольшая часть лиц старшего поколения г. Бланско, которая еще сохраняет довольно полную систему ганацкого диалекта, большей частью с типичными явлениями „горского“ наречия.

⁵ Viz J. Chloupek, *Aspekty dialektu*, Spisy fil. fak. UJEP č. 163, Brno 1971.